

وحدت شرقی اندیشه ساز یا رمانتیسم غربی جامعه ساز!

جهانبخش امیریگی^{*۱}

دانشجوی کارشناسی ارشد پژوهش هنر، دانشکدگان هنرهای زیبا، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

مقدمه

نمونه‌هایی از آن را در هنرهای تجسمی بیابیم. بدین منظور با مطالعه مبانی این دو موضوع، بستری برای خوانش آثار به دست خواهیم آورد. در ادامه این جستار با تکیه بر آرای ابن عربی و نظریاتی از اسپینوزا با محتوای وحدت وجود آشنا خواهیم شد.

وحدت وجود در نگاه ابن عربی و اسپینوزا

روش تفکر و سبک نگارش ابن عربی هرچند در مواردی صریح و روشن می‌نماید؛ اما در بسیاری موارد از پیچیدگی عجیبی برخوردار است. پیچیدگی‌های روش و شیوه بیان ابن عربی به مسئله لاینحلی که وی در پیش‌رو داشته است مربوط می‌شود و آن تلفیق نظریه وحدت وجود با تعالیم توحیدی اسلام بوده، به نحوی که وفاداری وی به هر دو به یک میزان بوده است. ابن عربی عالمی است محقق در فقه و کلام و فلسفه که در تلاش است یا همه تعالیم اسلام را در پرتو نظریه وحدت وجود تأویل کند یا نظریه وحدت وجود را با تعالیم اسلامی موجه نماید. به همین جهت ابن عربی به دو زبان سخن می‌گوید: زبان باطنی عرفان و زبان ظاهری

یکی از پرچالش‌ترین مباحثی که در عرفان و فلسفه سالیان سال است که مورد بحث عرفا و فیلسوفان بوده، موضوع وحدت وجود است که به تعبیری می‌توان آن را بحث درباره حقیقت هستی دانست و شاید بتوان گفت صحبت درباره این موضوع یعنی سخن گفتن درباره خدا و انسان، ارتباط میان این دو با هم و در نهایت پیدایش جامعه‌ای متأثر از این اندیشه است که به اشکال مختلف در هنر آن بروز یافته است. وحدت وجود نوعی جهان‌بینی است که بنیان عرفان بوده و از نظر عرفا گوهر دین شمرده می‌شود. نظریه‌پردازان بسیاری در ارتباط با این موضوع آراء خود را بیان کرده‌اند، از جمله محیی‌الدین عربی، ملاصدرا، عین‌القضات همدانی، مولانا، اسپینوزا^۱ و غیره که در این یادداشت در تلاش هستیم با بهره‌گیری از بن‌مایه‌های این نظریات و بررسی ریشه‌های آغازین جنبش رمانتیسیسم به تحلیل و بررسی ارتباط میان آثاری که از این اندیشه‌ها بهره‌جسته‌اند پرداخته و

پی‌درپی شنیده‌ایم که «تهران پرجمعیت‌ترین شهر ایران است.» دوم علمی از طریق تجارب محض به دست می‌آید و هنوز مورد امعان نظر عقل قرار نگرفته است. سوم علمی که نتیجه استنتاج چیزی از چیز دیگر است، اما نه به‌طور تام و تمام. چهارم علم به ذات و ماهیت اشیاء که نوعی شهود است و مستقیماً از طریق علم به علت قریب تحقق می‌یابد. به عبارت کلی‌تر از تصور و معرفت صفات خداوند، شناسایی تام و تمام ذوات و ماهیات اشیا به دست می‌آید. [...] ما فقط به یاری نوع چهارم علم است که می‌توانیم ذات تام اشیاء را بدون خطر اشتباه دریابیم. این نوع معرفت از ویژگی وضوح و تمایز برخوردار است. منشأ این نوع علم ذات الهی است و ذهن در آن فعال است. ذهن در این نوع علم با صفت فکر و بُعد که عبارت دیگری از ذات خداوند است وحدت می‌یابد و ذوات و ماهیات اشیا و نظام علل راستین آن‌ها را در طبیعت آن‌چنان که واقع و حق است بی‌واسطه و مستقیم و به نحو شهودی درمی‌یابد» (قندی و آرام، ۱۳۹۵: ۲۱۲).

شهود در نزد اسپینوزا مانند اصول اولیه ارسطو منشأ ماورایی ندارد، بلکه مانند معرفت افلاطونی و عارفان شرقی است که از یک منشأ خارجی حسی برخوردار است؛ اما با وجود این شباهت، با آن‌ها متفاوت است؛ زیرا افلاطون به دوگانگی روح و بدن باور دارد، به‌طوری‌که روح قبل از بدن وجود داشته است، اما اسپینوزا هیچ دوآلیسمی^۳ را نمی‌پذیرد و ثنویت را انکار می‌کند. شهود در نزد عرفایی مانند ابن عربی و رای طور عقل است و منشأ آن تجلیات حق است. در این حالت عقل صرفاً قابل و پذیرنده است، پذیرنده انوار و حقایق الهی؛ اما شهود در نزد اسپینوزا نتیجه فعل و انفعالات ذهن است؛ به این معنی که ذهن انسان به‌عنوان بخشی از عقل بی‌نهایت خداوند است که در حالتی از صفت فکر مطلق او، به فعالیت می‌پردازد و ماهیات اشیا را بدون واسطه و یا از راه علم به علل نزدیکشان درمی‌یابد. [...] همچنین او بر این باور است که «ممکن نیست جز خدا جوهری موجود باشد و یا به تصور آید» (همان: ۲۱۲-۲۱۳).

با توجه به مطالب ذکرشده از دو متفکر که در جغرافیاهای مختلف درباره مسئله وحدت وجود تفکر کرده‌اند، شاهد آن بودیم که وجود جز در ذات ازلی یافت نمی‌شود و این اندیشه‌ها در روح و مبنای هنرهای اسلامی جاری است. به باور تیتوس بورکهارت «اسلام مبتنی بر توحید است و وحدت را نمی‌توان با هیچ تصویری نمودار ساخت و بیان کرد و لکن به کار بردن تصویر در هنر اسلامی به‌کلی

شریعت. پروفیسور ای. جی براون^۲ اظهار داشته است، بعید نیست که ابن عربی عالما و عامداً سبک نگارش خود را پیچیده کرده باشد تا از این رهگذر آرای خود را از دید عامه تنگ‌نظر پوشیده نگاه دارد. ابن عربی معتقد است با پای استدلال نمی‌توان حقایق دینی و الهی را دریافت و عقل ما را در وصول به حقیقت از وحی و پیامبران مستغنی نمی‌کند. وی تحت این عنوان که معرفت از راه نقل عین معرفت از راه عقل نیست، کاستی‌های عقل را گوشزد می‌کند و می‌گوید: معرفت نقلی فراسوی طور عقل است. ابن عربی عقل را طرد نمی‌کرد و باور داشت عقل می‌تواند اثبات کند خدا واجب الوجود است و می‌گفت علم به خدا از آن جهت که الوهیتش اله واحد است از مدرکات عقول است (قندی و آرام، ۱۳۹۵: ۲۱۵-۲۱۶).

«با توجه به اینکه تصوف اسلام از مرتبه زهد و عبادت شروع شده، به تدریج به‌صورت ریاضت و آداب خانقاهی مخصوصی درآمد و با مرور زمان و بسط علوم اسلامی، قواعد علمی و فلسفی ایران و هند و مسالک رواقی و اشراقی و یونانی راه خانقاه را پیش گرفت و با زهد و تقوا با آداب و سنن درآمیخت و صورت علمی خاص به خود گرفت و دانشمندان صوفیه را بر آن داشت تا به تألیف و تدوین عقاید و افکار و آداب و رسوم خویش دست زنند. از طرف دیگر چون در مراحل کمال، تصوف، شناخت، مبدأ آفرینش و معرفت چگونگی خلقت و درک حقایق مطلق نظر صوفیان می‌بود، نرم نرمک این سنخ دقایق، با شاخ و برگ‌های فلسفی و ذوقیات شاعرانه، پیوند یافته و عقیده وحدت وجود به‌مانند نهال جوانی سر زد و به تدریج درخت تنومند و پر بار و بری گردید. به همین نحو این فکر منشأ بروز هزاران نوع عقاید گوناگون گردید که بعضی از لحاظ دینی و برخی از نظر علمی نادر است؛ و چه بسا که اعتقاد به توحید و یگانه‌پرستی را تغییر شکل داده سر از شرک و بت‌پرستی بیرون می‌آورد. [...] خلاصه: «مقصود حکمای الهیین و عرفای ربانیین از مسئله وحدت وجود جز این معنی نباشد، این مطلب به وجه من الوجوده مستلزم خلل و زلل و فسادی در عقاید ذهیبیه و اصول اسلامی نبود، بلکه عین توحید و منتهی مرتبه تنزیه و تقدیس حضرت واجب تعالی است»» (معتکف، ۱۳۸۵: ۷۴-۸۸).

برای آشنایی با نگاه اسپینوزا در مورد وحدت وجود نیاز است که به دسته‌بندی او از علم پی ببریم. او «علم و ادراک بشری را چهار قسم می‌داند. وی از این چهار نوع فقط قسم چهارم را یقین‌آور می‌داند. آن‌ها عبارت‌اند از: اول علمی که منشأ آن توانر است. مثلاً به‌طور متواتر و

وحدت شرقی اندیشه ساز یا رمانتیسم غربی جامعه ساز!

آن خداوند هستند (شووان، ۱۳۶۵: ۲۱-۲۸).

رمانتیسیسم^۴

«اهمیت تاریخی این جنبش به چند عامل بستگی دارد. نخست اینکه رمانتیسیسم اولیه از جنبه‌های مهم دکارتی می‌گسلد: برداشت مکانیکی آن از طبیعت، ثنویت آن میان ذهن و بدن، باور میناگروانه آن به اصول اولیه معین و باور آن به سوژکتیویته خود روشنگر. دوم این که رمانتیک‌های جوان همچنین برخی از مفروضات بنیادین در پس عقل باوری روشنگری را به پرسش گرفتند: مفروضاتی از قبیل امکان عقل غیرتاریخی، امکان معیارهای کلاسیک نقادی و اصول اولیه بدیهی. سوم این که رمانتیک‌های اولیه تقریباً در همه زمینه‌های فلسفه مبدع بوده‌اند. در متافیزیک، آنان برداشت ارگانیک از طبیعت را در برابر پارادایم مکانیکی روشنگری پروراندند. در اخلاق‌شناسی، بر اهمیت عشق و تفرّد، در فرمالیسم اخلاق‌شناسی کانت^۵ و فیشته^۶ تأکید ورزیدند. در زیبایی‌شناسی، معیارها و ارزش‌های کلاسیسیسم^۷ را نشانه رفتند و به جای آن روش‌های جدید نقادی را بسط دادند که معطوف به زمینه و تفرّد متن بود؛ و در آخر در سیاست، رمانتیک‌ها فردگرایی در پس نظریه قرارداد مدرن را زیرسوال بردند و به احیای سنت جماعت‌گرایانه کلاسیک افلاطون و ارسطو پرداختند» (بیزر، ۱۳۹۸: ۲۶).

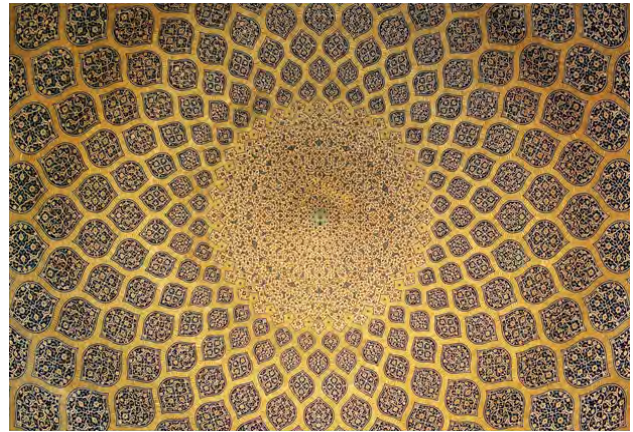

تصویر ۲: کاسپار داویدفردریش، سرگردان بر فراز دریای مه، ۱۸۱۸، رنگ روغن،

ابعاد: ۹۸×۷۵ سانتی‌متر، موزه هنری کونتسهاله هامبورگ، ماخذ: URL2:

رمانتیک‌ها فرزندان قرن هجدهم هستند و در افلاطون‌گرایی‌شان، یعنی باورش‌شان به عقل کلی واحد، صور نوعی، ایده‌ها، یا صوری که خود را در طبیعت و تاریخ متجلی می‌سازند، با پست‌مدرن‌ها تفاوت دارند

منع نشده است. در هنری که اختصاص به امور دینی ندارد می‌توان از تصویر استفاده کرد، به شرطی که تصویر

تصویر ۱: محمدرضا اصفهانی، نمایی از بخش درونی گنبد شیخ لطف‌الله،

۱۶۰۲ - ۱۶۱۹، اصفهان، ماخذ: URL:

خداوند و یا صورت پیغمبر اسلام (ص) نباشد. [...] وجود نداشتن تصاویر در مساجد در مرتبه اول یک هدف منفی دارد و آن از میان برداشتن هرگونه "حضور" است که ممکن است در مقابل "حضور نامرئی" خداوند جلوه کند و باعث اشتباه و خطا شود، به علت نقصی که در هر تمثیل و رمزی وجود دارد. در مرتبه ثانی این وجود نداشتن تصویر یک هدف و غایت مثبت دارد که آن تأکید جنبه تنزیه ذات باری تعالی است بدین معنی که ذات مقدس او را نمی‌توان با هیچ چیز سنجدید» (بورکهارت، ۱۳۴۶: ۲).

در هنر مقدس، انسان در همه جا بنا بر ضرورت نظم و قاعده و رمز و راز می‌یابد؛ اما گاهی ممکن است رمز و راز بر نظم و قاعده غلبه کند یا بالعکس، ولی هر دو عنصر همواره حضور دارند. گفته‌اند که خداوند یک هندسه‌دان است، اما علاوه بر آن مهم این است که او را یک موسیقی‌دان نیز بدانیم؛ به همین صورت است که این اندیشه‌ها در آثاری که تاکنون بر پایه این نظریات ساخته شده‌اند، تجلی یافته و تعریفی از زیبایی ارائه می‌دهد. پیامی که در این نوع از زیبایی داده می‌شود، به گونه‌ای عقلانی و اخلاقی است: عقلانی است زیرا در جهان، عوارض و حوادث وجهه‌هایی از جوهر حقیقی را نشان می‌دهد، بدون اینکه ارجاعاتی به تفکر انتزاعی دهد. همچنین اخلاقی نیز هست، زیرا مسائلی که باید به آن‌ها عشق بورزیم و آنچه که باید باشیم را به ما یادآوری می‌کند. این گونه که در باب مبحث اخلاقی، زیبایی از نظر علمای اخلاق از لحاظ مابعدالطبیعی تنزیه و تشبیه مکمل و متمم همدیگرند؛ اما از وجه تنزیه هیچ چیز واقعاً زیبا نیست، زیرا خداوند به تنهایی (اصل) جمال است؛ و از وجه تشبیه هر زیبایی واقعاً زیباست، زیرا تمام این زیبایی‌ها از

بودند؛ و مشهورترین موافقت آن‌ها در آن سند مرموز یعنی "کهن‌ترین برنامه نظام ایدئالیسم آلمانی" است که در آن ادعا می‌شود هنر باید به نقشی که زمانی در سپیده دم تمدن داشت، یعنی آموزگاری بشریت بازگردد (همان: ۱۰۹-۱۱۲). این مفاهیم در قرن هجدهم بسط یافتند و سنت غنی و پربار درک عالم طبیعت حاصل تلفیق مفهوم بی‌طرفی^{۱۵} با شیفتگی هنرمندان و متفکران قرن هجدهم به طبیعت بود. بی‌طرفی مفهوم نظری اصلی آن دوره بود و مناظر و چشم‌اندازها موضوع‌های اصلی درک زیبانشناختی آن بودند و نقاشی‌های فرمالیستی^{۱۶} و خوش‌نما سبک مناسبی برای بازنمایی این موضوع به شمار می‌رفتند (A. Carlson, 1976: 69).

هنرمندان در آن زمان به دوردست‌ها سفر کردند. آن‌ها شروع به طراحی نمودند و به مطالعه هنر نه در گالری‌های اروپایی بلکه در کوه‌ها و جنگل‌ها پرداختند. به عبارتی می‌توان گفت دست از دل‌مشغولی‌های روزمره کشیده و ترسیم‌کردن آن‌ها را به‌گونه‌ای رها کردند. به تعبیری شاید بتوان گفت این خصیصه رفتاری در هنر اسلامی نیز صورت گرفته است، برای مثال صنعت قالی که با گره بافته می‌شود و از بطن زندگی مردم صحرائشین سرچشمه گرفته است یا معماری آغازین صدر اسلام که به‌جای ستون از نخل‌ها استفاده می‌کردند، برخاسته از سبک زندگی صحرائشینان بوده است و این ارتباط انسان با طبیعت در جغرافیایی دیگر و با نگاه اورپانتالیستی^{۱۷} و شرق‌انگارانه صورت گرفته است. نقاشان مشهوری چون جورج اینس^{۱۸} منظر را وسیله‌ای برای حس کردن و

تصویر ۳: جان کانس‌تبل، گاری علفه، ۱۸۲۱، رنگ و روغن، ابعاد: ۱۳۰×۱۸۵ سانتی‌متر، نگارخانه ملی، لندن، ماخذ: URL3

ادراک یافته بودند و این امر هنرمندان منظره‌پرداز بسیاری از جمله ترنر^{۱۹} و کانس‌تبل^{۲۰} را تحت تأثیر خود قرار داده بود. (تصویر ۳)

این طبیعت‌انگاری و حس وحدت را می‌توان به‌وفور در هنرهای گوناگون این دوران یافت، برای مثال

و هرگز از این باور دست نکشیدند که قوانین اخلاقی و طبیعی بنیادینی وجود دارند که علی‌الاصول به همه اطلاق می‌شود. رمانتیک‌ها همیشه در تقلا برای رسیدن به وحدت و جامعیت با شوق بالای مذهبی و در واقع حتی عرفانی باقی ماندند. در حالی که دین آنان واجد بنیانی همه خدا‌انگارانه بود تا خدا باورانه دینی یا غیردینی، هرگز از برخی جنبه‌های مهم نگرش دینی به جهان دست نکشیدند. در واقع هدف خودآگاه افرادی مانند شلگل^۸، نووالیس^۹، شلینگ^{۱۰} و شلایرماخر^{۱۱} احیای این نگرش بود، هدفی که از فراخوان آنان برای یک اسطوره‌شناسی دینی جدید و کتاب مقدس برای عالم مدرن مشهود بود. رمانتیک همچنان به مطلوبیت بیلدونگ^{۱۲}، امکان پیشرفت، کمال‌پذیری نژاد بشر و حتی ایجاد پادشاهی خداوند بر زمین باور داشتند. رمانتیک‌ها همچون سقراط باور داشتند که قلمرو هستی محض در کار است و معتقد بودند انسان فرزانه می‌داند که هیچ نمی‌داند. خطاست که شکایت افلاطون‌گرایان در مورد ظرفیت انسان برای ادراک این نظم و تأیید غیرعقلانی بودن نفس جهان را یکی بگیریم، به‌طور مثال زمانی که فردریش شلگل تردیدهای خود درباره قابلیت فهم کامل جهان را اظهار می‌کرد، در پی غیرعقلانی بودن ذاتی جهان نبود، بلکه تنها به فهم‌ناپذیری آن برای ما، یعنی عقل انسانی متناهی‌مان اشاره می‌کرد. او اقرار کرد که منبع اصلی الهام در پس فلسفه او افلاطون بوده است و باور داشت فلسفه راستین ایدئالیسم^{۱۳} است که او در مضامینی افلاطونی به تعریف آن می‌پرداخت (همان: ۲۸-۳۱).

یکی از برجسته‌ترین مشخصه‌های رمانتیسیسم اولیه آلمانی - مشخصه‌ای است که دوستان و دشمنان بدان اشاره می‌کنند - اهمیت عظیمی است که این جنبش به هنر می‌دهد. نقاش، شاعر، آهنگساز و رمان‌نویس طلایه‌داران اصلاح فرهنگی و بازیگر نقش آموزگاران بشر بودند. می‌توان تأکید رمانتیک‌های جوان بر هنر را وارونه‌سازی ننگین افلاطون در جمهوری تلقی کرد، لذا آن را در چشم‌انداز تاریخی درستش قرار داد. در حالی که افلاطون خواهان تبعید هنرمندان بود، رمانتیک‌ها بر آن بودند که آنان را بر اریکه بنشانند و دلیل اصلی آن‌ها برای این عظمت‌بخشی این بود که زیبایی‌گرایی آن‌ها اسبابی برای جامعه عمل پوشاندن به ایدئال‌ها و حل مسائل حل‌ناشده روشنگری به حساب می‌آمد. آن‌ها با قائل شدن چنین اهمیتی برای هنر، نشان دادند که پیرو شیلر^{۱۴} هستند و با شیلر اتفاق نظر داشتند: این که تعلیم و تربیت زیبایی‌شناختی باید هسته مرکزی بیلدونگ باشد و مطابق با نظر شیلر هنر و تنها هنر است که می‌تواند قوای انشقاق‌یافته بشریت را وحدت بخشد، الگویی از فضیلت را در کف آن‌ها بنهد و الهام‌بخش عمل مردم باشد. رمانتیک‌ها از همه جهات با شیلر موافق

وحدت شرقی اندیشه ساز یا رمانتیسم غربی جامعه ساز!

نوع از حیثه تفکر می‌توان به رابرت موریس^{۲۷}، رابرت اسمیتسون^{۲۸} و غیره نام برد.

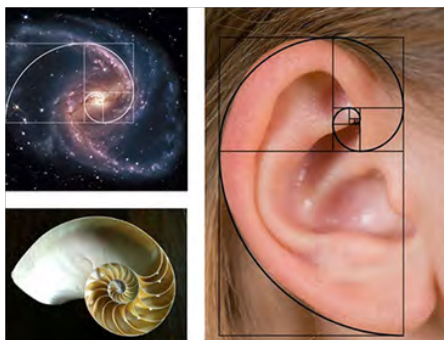
تصویر ۵: جان نش، رویال پابون، ۱۷۸۷ تا ۱۸۲۳ میلادی، انگلستان، ماخذ: URL4

به نظر می‌رسد آثاری که در ارتباط با رمانتیسم خلق شده‌اند، آثاری هستند که ریشه‌های وحدت در آن‌ها یافت می‌شود و حس نوستالژیکی که در بین آن‌ها وجود دارد، ما را عمیقاً به رهیافت‌های مبنای وحدت وجود ارتباط می‌دهد که ریشه‌های آغازین آن را می‌توان در آراء اندیشمندان هنر و زیبایی‌شناسی اسلامی جستجو کرد. طبق مؤلفه‌هایی که در رمانتیسم وجود دارد، رمانتیک‌ها شرق را منبع غنی این موارد یافتند و همین یکی از مسائلی بود که موجب شکل‌گیری اورینتالیسم و شرق‌انگاری در غرب شد و این علاقه‌مندی به شرق، رابطه عمیقی بین مسئله وحدت وجود و ریشه‌های رمانتیسم برقرار می‌کند. بعد از دهه ۶۰ میلادی با توجه به اتفاقات اجتماعی-سیاسی‌ای که رخ داد، می‌توان جریان پویای جنبش رمانتیسم در بین هنرمندان را این‌گونه

تصویر ۶: رابرت اسمیتسون، اسپایرال جتی، ۱۹۷۰، هنر خاکی، ابعاد: ۴۶ متر X ۴۶ متر، ایالات متحده

URL6: CORINNE, UT (84307), ماخذ: URL6

تصویر ۷: وجود نقش اسپیرال در عناصر طبیعت، ماخذ: URL7

در آثار معماری تأثیری که بناها از دنیای شرق پذیرفته‌اند و این برآیند وحدت در عناصری که در طراحی‌هایشان حضور طبیعت مشهود بود؛ نشانه‌هایی از کثرت در وحدت را بازنمایی می‌کردند. این آثار و قیاس بصری آن‌ها با طبیعت موکل بر این گفتار است (تصویر ۴ و ۵).

تصویر ۴: کلم رومی، وجود فراکتال در طبیعت، ماخذ: URL5

به باور آیزابا برلین^{۲۱}، این تأثیرات و مؤلفه‌های رمانتیسم (عمق، پارونیا، نوستالژی و اسطوره) در قرن نوزدهم میلادی فزونی یافت، در آثار شوپنهاور^{۲۲} به اوج خود رسید و بر آثار واگنر^{۲۳} سایه انداخت. در قرن بیستم نیز نقطه اوج آن در آثار مختلف مشاهده می‌شود. برای مثال آثار نویسندگانی چون کافکا^{۲۴}، سرشار از حس نوعی نگرانی لجام‌گسیخته است، داستان‌های تی‌یک^{۲۵} سرشار از نوعی هراس و دلهره بنیادین است که به هیچ‌چیز شناختی مربوط نمی‌شود. بی‌گمان این داستان‌ها قرار است تمثیلی باشد، اما آنچه در همه آن‌ها رخ می‌دهد این‌گونه است که زندگی قهرمان به خوشی آغاز می‌شود اما در آخر واقعه‌ای هولناک همه‌چیز را بهم می‌زند (برلین، ۱۳۹۹: ۱۷۴-۱۷۵).

از اولین سال‌های نیمه دوم قرن بیستم به بعد مجدداً بر اساس شرایط قابل انتقاد سیاسی، اجتماعی و فرهنگی سال‌های دهه ۶۰ میلادی که مستقیماً اثرات مخربی بر رابطه بین فرهنگ و طبیعت گذاشت، هنرمندان با شروع نهضت هنر محیطی^{۲۶} پیام‌های قاطعی را برای جامعه خود بالأخص - جامعه جهانی به‌طور عام مطرح کردند. اکثر این هنرمندان مجسمه‌ساز بودند؛ به عناصری چون درختان، گل و خاک، برگ، کنف، پوست و غیره علاقه نشان می‌دادند تا از آن‌ها به‌عنوان موادی که نیاز به تغییر ندارند استفاده کنند. همه این آثار هنری سعی در حفظ اصالت طبیعی مواد داشته‌اند، این مواد تغییر نکرده‌اند، بلکه فقط شکل یافته یا به‌صورت ساختاری درآمده‌اند. این آثار هنری از جنبه‌ی زیبایی‌شناختی موردنظر نبودند، بلکه تأثیر آن بر مردم و احساس شگفتی و حیرت حاصل شده، هدف اصلی اندیشمندان و هنرمندان مؤلف در این حرکت هنری بود. از جمله هنرمندان این

8. Karl Wilhelm Friedrich Schlegel
Hardenberg. 9. Georg Philipp Friedrich Freiherr von
10. Friedrich Wilhelm Joseph von Schelling
11. Friedrich Daniel Ernst Schleiermacher

۱۲. ترجمه شده از انگلیسی - Bildung به سنت آلمانی تزکیه خود اشاره می‌کند، که در آن فلسفه و آموزش به شیوه ای مرتبط هستند که به فرآیند بلوغ شخصی و فرهنگی اشاره دارد. این بلوغ هماهنگی ذهن و قلب فرد و در یکپارچگی خود و هویت در جامعه گسترده تر است، همان طور که سنت ادبی Bildungsroman نشان می‌دهد.

۱۳. ایدئالیسم آلمانی، نام جنبشی در فلسفه آلمان است که در دهه هشتاد سده هجدهم میلادی آغاز و در دهه چهل سده نوزدهم پایان یافت. مشهورترین نمایندگان این جنبش، کانت، فیخته، شلینگ، و هگل هستند. هرچند تفاوت‌های بزرگی میان این چهره‌هاست، اما همگی در پذیرش ایدئالیسم، مشترکند.

14. Johann Christoph Friedrich von Schiller
۱۵. Neutrality مفهومی که تجربه زیبایی‌شناختی یا هنری در سایه آن خود را از دل مشغولی‌های روزمره، همچون تمایلات منفعت طلبانه و شخصی جدا کرد.

۱۶. فرمالیسم هنری به عقیده‌ای گفته می‌شود که باور دارد، ارزش یک اثر هنری تنها و تنها وابسته به فرم آن (چگونگی ساخت و ویژگی‌های دیداری‌اش) است.

۱۷. خاورگرایی یا اورینتالیسم (انگلیسی: Orientalism) به معنی تقلید یا به تصویر کشیدن دنیای شرق است.

18. George Inness
19. Joseph Mallord William Turner
20. John Constable
21. Isaiah Berlin
22. Arthur Schopenhauer
23. Wilhelm Richard Wagner
24. Franz Kafka
25. Ludwig Tieck
26. Environmental art
27. Robert Morris
28. Robert Smithson

منابع

برلین، آیزایا، (۱۳۹۹/۲۰۲۰)، ریشه‌های رمانتیسم، نشر ماهی.

بورکهارت، تیتوس، (۱۳۴۶)، روح هنر اسلامی، ترجمه سید حسین نصر، هنر و مردم، (۱)۵۵، ۲-۷. بر روی: URL
بیزر، فردریک، (۱۳۹۸)، رمانتیسم آلمانی، نشر ققنوس.

شووان، فریتیهوف، (۱۳۶۵)، مبانی زیبایی‌شناسی جامع، ترجمه محمد رضا ریخته‌گران، هنر، (۱)۱۳، ۲۰-۲۹. بر

روی: URL9

قندی، محمدتقی و آرام، محمدرضا، (۱۳۹۵)، وحدت وجود در نگاه ابن عربی و اسپینوزا، عرفان اسلامی، (۱۲)۴۷، ۲۰۹-

۲۳۳. بر روی: URL10

تعبیر کرد: این هنرمندان در آغاز توطئه‌ای عظیم در برابر طبیعت احساس کردند و علیه قواعد فرسوده گالری‌ها، نهادهای ویرانگر سیاسی و اقتصادی، قانون، هر نوع حقیقت خشک و بی‌انعطاف و هر قاعده و نهادی که مطلق، کامل و قضاوت‌ناپذیر به شمار می‌آید ایستادگی کردند. اراده آزاد و بی‌قیدوبند این هنرمندان و تلاش برای انکار و ابطال این واقعیت که هر چیزی ماهیتی داشته و ساختار ثابتی دارد، آثارشان را به اندیشه جنبش رمانتیک پیوند زده است. هنرمندان رمانتیسیسم اغلب خود را در خوش‌بینی عرفانی افراطی و بدبینی مفرط در نوسان می‌دیدند که البته این موضوع سبب نوعی کیفیت ناموزون در آثارشان بود، همان طور که هنرمندان بادیه‌نشین آثار خود را در دل صحراها و جنگل‌ها و طبیعت بکر یافته و اجرا کردند، چون روح اسلام در مرتبه معنوی، منطبق با روحیه مردم صحراگرد است و در مرتبه روانی احساس عمیق ناپایداری این دنیا و دقت و فشردگی فکر و نبوغ برای وزن و ریتم از خصائص صحراگردان است. غالباً هنرمندان محیطی تلاش کرده‌اند با استفاده از نمادگرایی، اسطوره‌های قومی و محلی و افسانه‌های علیه توطئه‌هایی که می‌اندیشیدند بر دشمن فرضی خود پیروز شوند، بین بشریت و طبیعت وحدت بخشیده و الهام‌بخش عمل مردم باشند و این گونه حس نوستالژیکی که انسان‌های آغازین با طبیعت داشتند را زنده کنند. همچنین می‌توان گفت فرم‌هایی که در آثار این هنرمندان اتخاذ شده، برای مثال «اسپایرال جتی» اثر رابرت اسمیتسون (تصویر ۶) اشارات بسیار مستقیمی به این کثرت در وحدت داشته و بخشی از یک جزء کلان بودن را متبادر می‌سازند.

پی‌نوشت‌ها

1. Baruch Spinoza
2. Edward Granville Browne
۳. دوگانه‌انگاری، دوگانه‌گرایی (به انگلیسی: dualism) نگرشی فکری است که مفاهیم را به وسیله کنار هم گذاشتن معانی مکمل و متضاد (اعم از فرهنگی، فلسفی یا طبیعی) در رابطه‌ای ثابت یا متغیر تعبیر می‌کند و به عنوان مکانیزمی برای دریافت حسی و تشریح عملکرد جهان کاربرد دارد.
۴. رمانتیک‌گرایی یا رمانتیسم یا رمانتیسیسم یا رمانتیسیسم جنبشی هنری، ادبی و فکری در پایان سده هجدهم در اروپا بود که در سال‌های ۱۸۰۰ تا ۱۸۵۰ به اوج خود رسید. مشخصه اصلی رمانتیسم، تاکید بر احساس و فردگرایی و ستایش گذشته و طبیعت بود.

5. Immanuel Kant

6. Johann Gottlieb Fichte

۷. کلاسیسیسم (به انگلیسی: Classicism) جنبش هنری و فرهنگی ویژه نیمه دوم قرن هجدهم در اروپاست. این جنبش مبتنی بر آفرینش آثار هنری و ادبی با الهام از هنر باستان یونان و روم، و بازگشت به اصول و ارزش‌های زیبایی‌شناسی آنان است.

وحدت شرقی اندیشه ساز یا رمانتیسم غربی جامعه ساز!

hUKewiQtPbrmfT8AhWlTeUKHdM-
lAGoQxA16BAgXEAM&biw=1242&bi-
h=568&dpr=1.1#lpg=cid:CgIgAQ%3D%3D,ik:-
CAoSLEFGMVFPcE56NXg5VUJyWm-
toZmtLeC1FbnU5amJLdXFiWnQ0YXhOa0ZZQ1J3

URL7:<https://www.taklens.ir/fa/article/65/%D9%86%D8%B3%D8%A8%D8%AA-%D8%B7%D9%84%D8%A7%D8-B%8C%D8%8C-%D9%88-%D9%82%D8%A7%D8%B9%D8%AF%D9%87-%DB%8C%DA%A9-%D8%B3%D9%88%D9%85-%D9%87%D8%A7-br-Golden-Ratio-Rule-of-Thirds>

URL8:<https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/248285/%D8%B1%D9%88%D8%AD-%D9%87%D9%86%D8%B1-%D8%A7%D8%B3%D9%84%D8%A7%D9%85%D8%B%8C>

URL9:<https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/164554/%D9%85%D8%A8%D8%A7%D9%86%D8%B%8C-%D8%B2%D8-B%8C%D8%A8%D8%A7%D8%B%8C%D8-B%8C-%D8%B4%D9%86%D8%A7%D8%B3%D8-B%8C-%D8%AC%D8%A7%D9%85%D8%B9>

URL10:<https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/1434674/%D9%88%D8%AD%D8%AF%D8%AA-%D9%88%D8%AC%D9%88%D8%AF-%D8%A8%D8%B1-%D9%86%DA%AF%D8%A7%D9%87-%D8%A7%D8%A8%D9%86-%D8%B9%D8%B1%D8%A8-%DB%8C-%D9%88-%D8%A7%D8%B3%D9%BE%D8%B%8C%D9%86%D9%88%D8%B2%D8%A7>

URL11:<https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/1762617/%D9%88%D8%AD%D8%AF%D8%AA-%D9%88%D8%AC%D9%88%D8%AF-%D8%AF%D8%B1-%D8%B0%D9%87%D8%A8%D8-B%8C%D9%87-%D8%A7%D8%A8%D9%86-%D8%B9%D8%B1%D8%A8%DB%8C-%D9%88-%D8%B9%D9%84%D8%A7%D8%A1%D8%A7%D9%84%D8%AF%D9%88%D9%84%D9%87->

معتکف، دکتر فریده، (۱۳۸۵)، وحدت وجود در ذهبیه ابن عربی و علاءالدوله سمنانی، فرهنگ قومس، ۳۳-۳۴ (۱۰)، ۷۳-۸۹. بر روی: URL11

[7]A. Carlson. (1976). Enviromental Aestatics and the Dilemma Of Aesthetic Education. Journal of Aesthetics Education, 10, 69-82.

URL1: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/6/65/Isfahan_Lotfollah_mosque_ceiling_symmetric.jpg

URL2:https://commons.wikimedia.org/wiki/File:-Caspar_David_Friedrich_-_Wanderer_above_the_sea_of_fog.jpg

URL3: https://fa.wikipedia.org/wiki/%D8%AF%D8%A7%D8%B1%DB%8C_%D8%B9%D9%84%D9%88%D9%81%D9%87

URL4:https://fa.m.wikipedia.org/wiki/%D9%BE%D8%B1%D9%88%D9%86%D8%AF%D9%87:Brigh-ton_-_Royal_Pavilion_Panorama.jpg

URL5:https://fa.m.wikipedia.org/wiki/%D9%BE%D8%B1%D9%88%D9%86%D8%AF%D9%87:Cauli-flower_Fractal_AVM.JPG

URL6:https://www.google.com/search?rlz=1C-1GCEA_enIR7991R799&sxsrf=AJO-qlzXo3R0MIYa3Lqzn9nfhqigpsjaF2A:1675250341099&q=%D8%B1%D8%A7%D8%A8%D8%B1%D8%AA+%D8%A7%D8%B3%D9%85%D8%B%8C%D8%AA%D8%B3%D9%88%D9%86+spiral+jetty&stick=H4sIAAAIAAA-ONGFuLUz9U3MDSOZBVAJONz-NOks7X4HYtKMotLQvKbdH1-UfYiVo0bG28sv7ECSK5SADI232y93XN-jFZDuUmmUFyQWZSYo5CVWlJSuY-OVEQBpmAqeVwAAAA&sa=X&ved=2a